

‘ומיהו תמיה אני אם יכולין זה וזה לישבע; בשלמא שומר חנם... אלא שומר שכר אמאי משתבע...
ואפילו שומר חנם נמי...’. דייקו כן מלשון ‘כולין זה וזה לישבע’ – משמע שיש כאן שתי תמיהות
שוונות, בשומר חנם ובשומר שכר.
‘התינח במקום מדרון, שלא במקום מדרון מי מצי משתבע דלא פשע. ואפילו במקום מדרון נמי
התינח היכא דליכא ראייה אבל היכא דאיכא ראייה נתי ראייה ונפטר’ – והרי סתם מעביר חבית
ממקום למקום דתנן – ברחוב העיר מדובר, אשר מצויים בו רואים ואינו מדרון (עפ"י תורת חיים).

דף פג

‘אמר ר’ יוחנן: שבועה זו תקנת חכמים היא שאם אי אתה אומר כן אין לך אדם המעביר חבית
לחבירו ממקום למקום. היכי משתבע? אמר רבא: שבועה שלא בכוונה שברתיה’. הרמב"ן (כאן
ובמלחמות ה' ב"ק לא – עפ"י הרי"ף) פירש שלדעת ר' מאיר ש'נתקל פושע' ומן הדין גם שומר חנם משלם,
היתה תקנת חכמים לפטור כל מאורעות השבירה, אפילו פשע בפשיעה ידועה כגון בדקלא (דלהלן) או
שלא במקום מדרון, שכיון שהוצרכו לפטור בפשיעה, לא חלקו בדבר (וכ"מ בתוס' ובריטב"א). וכן תקנו
להאמינו בשבועה בלא הבאת ראייה, מפני אותו הטעם – שאם תצריכו עדים ימנעו האנשים מלהעביר
חבית העלולה להשבר, שאין כדאי להם להכנס באחריותה עבור דמי ההובלה.
ואולם אנו שנוקטים להלכה 'נתקל לאו פושע', אין צריך לתקן לפטור פשיעה לפי שאין הפשיעה מצויה,
ולכן גם לא האמינוהו בשבועה במקום שיש רואה, ולא תקנו אלא לפטור שומר שכר שהיה חייב מן
הדין. וצריך להשבע שלא פשע.

וכן משמע בסוגיא, שאמרו שאינו נשבע אלא שלא שבר בכוונה, ומדוע לא ישבע שלא פשע שאר
פשיעות? אלא ודאי פטור כל מעביר חבית לדעת ר' מאיר.
ולהלכה נחלקו הראשונים אם 'שלא במקום מדרון' (רצה לומר: שאין סיבה חיצונית להתקלות) נחשב
כפושע או לא (עפ"י חזון איש ב"ק ד, ט ח י. עש"ע. וע' בחדושי הגר"ח הלוי שכירות ג, ב).

‘הני דדרו באגרא ואיתבר נשלם פלגא. מאי טעמא, נפיש לחד וזוטר לתרי, קרוב לאונס וקרוב
לפשיעה’. פירוש, מן הדין הרי זו פשיעה אלא משום שאין זו פשיעה גמורה תקנו לפוטרו מחצה. ודוקא
לענין פועל ובעלים, אבל בהזק דעלמא – נחשב פשיעה.
ואין לומר להפך, שמן הדין פטור – שאם כן לא היינו מחייבים אותו מחצה (חזו"א שם בסוף הסימן. וכ"מ
בריטב"א, שכתב שלא עשו תקנה אלא בנתקל ולא בנשבר המוט. ונראה כוונתו שהואיל ופשע בהכבדת יתר הרי לענין שבירת
המוט נידון פושע ממש. וא"כ משמע שהתקנה באה להקל עליו).

‘אמר ליה: דינא הכי? אמר ליה: אין, למען תלך בדרך טובים. יהיב להו גלימיהו... אמר ליה:
דינא הכי? אמר ליה: אין, וארחות צדיקים תשמור’. נראה שחייבו למחול להם על תביעתו מדין
צדקה כיון שעניינם היו. וזהו 'דרך טובים' – שהטובים אינם נושים בחבריהם. [ואולם אין כאן איסור 'לא
תהיה לו כנושה' (כדלעיל עה) – מפני שגלימתם היתה מונחת אצלו מלכתחילה] (עפ"י אגרות משה חו"מ ס,
ע"ש).

– '... באמת גם זה דין, 'למען תלך בדרך טובים' – כמבואר בב"מ 'אמר ליה דינא הכי? אמר ליה: אין!... וארחות צדיקים תשמור' – היינו, לגברא רבה זהו 'דין'. וכן על ציבור תמיד להתנהג לפנים משורת הדין' (מתוך תשובת הגר"ע גרודנסקי בשו"ת אחיעזר ח"ד סח – אודות שכירות שוחטים כשבטלה השחיטה. וע"ע ב'ישראל קדושים' עמ' 85. וכבר האריכו בענין זה בספרי המוסר – ע"ע שלה"ק 'עשרה מאמרות' רא, ועוד).

פרק שביעי

(ע"ב) 'פועל בכניסתו משלו ביציאתו משל בעל הבית'. רש"י ותוס' פרשו 'בכניסתו' – מהעבודה העירה, אין לו לכלות מלאכתו לפני צאת הכוכבים. ורבנו חננאל פירש להפך, ולדבריו מפסיק לעבוד מבעוד יום כדי שיוכל לשוב לביתו בצאת הכוכבים.

לכאורה יש נפקותא בדבר לענין מצות תשלום שכר הפועל, שהרי הדין הוא שאם גמר מלאכתו ביום, מצוה לשלם לו עד שקיעת החמה, ואם גמר בלילה – משלם עד סוף הלילה (ע' להלן קיא). הלכך לפרש"י אין עובר בבל תלין עד עלות השחר, ואילו לרבנו חננאל נראה שהואיל וכלה מלאכתו מבעוד יום חייב לשלם לו קודם בוא הלילה. (ואע"פ שאמרו 'משל בעל הבית' שמשמע שבעצם הוא שכור לו לכל היום אלא שזכותו ליטול מזמן בעה"ב ולצאת קודם, וכמו שמפסיק לצורך אכילה וכדומה, והלא נראה שבאופן שאינו חוזר לעיר מסיבה כלשהי, חייב לעבוד לו עד צאת הכוכבים – אע"פ מסתבר כיון שסוף סוף השלים חיובו הרי חל כבר חיוב התשלום מיד, וכבר יכול לתבוע שכרו).

ואף על פי שאמרו (להלן קי): שכיר יום גובה שכרו כל הלילה, צריך לומר שמדובר שם בשלא גמר לעבוד עד ששקעה חמה, וכיון שהמשיך לעבוד עד הלילה, הגם שאינו חייב, אינו עובר בבל תלין עד הבוקר (כדמשמע בב"י ובפוסקים חו"מ שלט).

ואכן הנמוקי-יוסף (קי): הביא בשם התוס' להוכיח שהפועל עושה במלאכה מן התורה עד הלילה, שאם לא כן מדוע אמרו ששכיר יום גובה שכרו כל הלילה, הלא עובר בבל תלין כבר בשקיעת החמה. (וע' בפירוש התורה להרמב"ן תצא כד, טו. וצ"ע).

'העולם הזה שדומה ללילה'. ע' מסילת ישרים פרק ג.

'אין לך כל צדיק וצדיק שאין לו מדור לפי כבודו'. ע' צדקת הצדיק קמט (הובא ביוסף דעת שבת קנב).

'אתיה לרבי אלעזר ברבי שמעון וקא תפיס גבני ואזיל...' עד מתי אתה מוסר עמו של אלקינו להריגה... אמר להו: תפסוהו...'. כתב הריטב"א (וכן כתב הרשב"א בתשובותיו – מצוין להלן): זה שדגם להריגה ללא עדים והתראה ושלא בזמן הסנהדרין – לפי ששליח המלך הוא, ומדיני המלכות להרוג בלא עדים והתראה לייסר ולהרתיע, ושלוחו של מלך – כמותו. ואולם במקום שאין כח למלך לעשות כן מחוקי המלכות (ע' בבאור יתר בפרט זה במש"כ הריטב"א בנדרים כח), אף הממונה שלו אינו רשאי, ואם אמר לו המלך לעשות כן – יהרג ואל יעבור.

כיוצא בדבר פסק הרמב"ם (מלכים ג, ט) שהרשות נתונה ביד המלך להרוג את הפושע לצורך תיקון העולם. ואמנם בארו האחרונים (ע"ש באור שמח ובהלכות רוצח; אבני נזר י"ד שיב, מט) שיש בכחו לעשות כן רק לרוצחים

וכד' – המסוכנים לשלום הציבור, ולא על חטאים שבין אדם למקום. (שלא כסמכות 'בית דין' – שבכחם לענוש כהוראת שעה גם עונש מוות, כגון באותו אדם שרכב על סוס בשבת וכו' – סנהדרין מו. וכמו באפוסקים. וע"ע בענין זה בדרשות הר"ן יא ובהקדמת האברבנאל לספר שופטים).
אמנם ברמב"ם אין מבוואר אלא במלך ישראל, ואילו המעשה שלפנינו מדבר במלך נכרי. ובאר שם הביא סוגיתנו בהקשר לדברי הרמב"ם. וע"ע.

ולכאורה כוונת הרמב"ם מושם 'דינא דמלכותא דינא' (וכן משמע בפשוט מדברי הברכי-יוסף חו"מ ב סוף אות ג). ואכן כן מפורש בתשובות הרשב"א (ח"ב רצ; ח"ג שצג; ח"ד שיא (ונכפל ב'מיוחסות' רעט); ח"ה רלה. ומובאות בחלקן בבי"ח חו"מ ס"ס שפח ובסי' ב). וע"ע בשו"ת הריב"ש רנא.

ואם כן, נראה להוכיח לשיטת הראשונים הנ"ל, שקיים 'דינא דמלכותא – דינא' במלכי אומות העולם אף בארץ ישראל. ואף כי הרשב"א (בנדרים כח) הביא את שיטת התוס' שאין אומרים דמ"ד בארץ ישראל לפי שאין זכות למלך בארץ ישראל יותר מלכל יהודי, אמנם הדגיש (וכן הר"ן שם) 'מלכי ישראל'. ואפשר שמלכי אר"ע שאני, אף בא"י. וכן יש מביאים להוכיח מהאו"ז ב"ק תמו. ויש חולקים (ע' אנצ. תלמודית סוף ערך 'דינא דמלכותא דינא' כרך ז עמ' שו-שח).

– בשו"ת שבט הלוי (ח"ב נח) נשאל אודות אדם העובד במשרד המכס (בארה"ב), ותפקידו לדווח לממשל על מעלימי מס וכדומה – האם יש בדבר משום מוסר ומלשין?

ותורף תשובתו שכל דבר שנכנס בגדר 'דינא דמלכותא דינא' כדין מכס וכדומה – אין בזה משום 'מוסר'. ורק במקום שיש חשש סכנה לנתפס, אסור למסרו למלכות כמו שאמרו כאן, אבל לא במעשים שאינם מביאים לידי סכנה. אלא שלכתחילה אין כדאי לקבל משרה שכזאת, שצריך למסור אחרים, אף בהתר, שאין זו משנת חסידים.

כיוצא בזה נשאל בשו"ת אגרות משה (חו"מ ח"א צב, ומובא בב"ק קיז – חוברת יט) על משרת רואה חשבון במשרד ממשלה, ושם התיר רק משום שבלאו הכי יתמנה אדם אחר לאותה משרה ואין זה כמפסיד ומזיק. ואף לכתחילה התיר שם לקבל משרה זו כי אין זה תפקידו העיקרי למצוא מעלימי מס, ע"ש.

ומבוואר מדבריו לכאורה שמצד עצם המסירה היה צריך לאסור, משום שלפעמים יענישו את העבריין יותר מכפי המגיע לו על פי דין תורה. ולא נחית כלל בדבריו ל'דינא דמלכותא דינא'. וכנראה נקט בפשיטות שבעונשי הגוף שמענישים שלא על פי דין תורה, כגון מאסר, אין בזה דינא דמלכותא. וע"ע שבריטב"א לכאורה אין נראה כן. וע"ע במאירי. וע' נדה סא. ובפרש"י דמשמע שאילו ידע רבי טרפון באותם אנשים שהרגו את הנפש, לא היה נמנע מלמסרם למלכות. ואולם מגרסת רב אחאי בשאלות המובאת בתוס' שם, אין במשמע כן. וע"ע.

'עול בארבע שעי לחנותא... אי צורבא מרבנן הוא וניים, אקדומי קדים לגרסיה'. לא אמרו שהתאחר מלישון ולכך מנמנם עתה, אלא הקדים וקם – שהרי אמרו מאכל תלמידי חכמים בשעה שישית, וא"כ מכך שבשעה רביעית סועד את לבו בחנות, אות הוא שהשכים קום, ועתה היא שעה ששית שלו, וכמו שכתב המג"א (קנז, א) שזמן האכילה שאמרו – משעה שקם ממיטתו (וכ"מ קצת בתוס' פסחים קז: ד"ה שהיה. וכן הורה למעשה בשו"ת רבי יעקב חיים, בן הבא"ח, נדפס בסו"ס ידי חיים עמ' 240).

'אי צורבא מרבנן הוא וניים – אקדומי קדים לגרסיה. אי פועל הוא – קדים קא עביד עבידתיה'. בתלמיד-חכם נקטו 'אקדומי קדים' ובפועל 'קדים' – כי דרך ת"ח להקדים הרבה מעלות השחר, כמו שאמרו בעירובין (כא): 'שחורות כעורב' – במי אתה מוצא סידרי תורה, במי שמשכים ומעריב עליהם בבית המדרש [שחורות' – שחרית. 'כעורב' – ערבית], אבל פועל אינו מקדים אלא מהנץ החמה, לכך לא נקט אצלו אלא קדימה אחת (עפ"י תורת חיים; בן יהודע).

באורי אגדה; פרפראות

(ע"ב) 'כל חיתו יער – אלו רשעים שבו, שדומין לחיה שביער'. כשם שהחיה טורפת את חברתה ואין בה רגש לזולתה כלל, כן הרשעים אינם מרגישים זה את זה. וזהו שורש החטאים שבין אדם לחבירו, כלשון-הרע וכדומה – מפני ריחוק הלבבות של בני אדם זה מזה והעדר הרגשת הזולת.
והרגשה זו תבוא לאדם על ידי מחשבה ושימת לב – כשאדם נותן אל לבו לחשוב אודות חברו, נכנס לתוך מצבו ו'מגיע למקומו', עד שמגיע למדרגת איחוד הנפשות – 'ואהבת לרעך כמוך' ממש (מתוך דעת חכמה ומוסר להגר"י ממיר, ח"ב ב. וע"ע חכמה ומוסר לרש"י מקלם ח"א א וח"ב רמה).

'תזרח השמש – לצדיקים יאספון – רשעים לגיהנם...' פירוש, על ידי אותה זריחת השמש, הצדיקים מתעדינים ומקבלים שכר והרשעים נידונים בה, כמו שאמרו (בע"ז ג: ועוד – עפ"י מלאכי ג): שלעתיד לבוא מוציא הקב"ה חמה מגרתיקה ומקדיר, רשעים נידונים בה וצדיקים מתרפאין בה.
ואפשר להמליץ ענין זריחת השמש, על הוצאת האמת לאור לעתיד לבוא; שבגילוייה לעין כל ישישו וישמחו הצדיקים ההולכים בדרך אמת, בעולם הזה הדומה ללילה, עלמא דשקרא [ומאירים דרכם בחושך העוה"ז על ידי 'תורה אור', תורת אמת – 'אור זרוע לצדיק'], ויראו אז נכוחה את צדקת דרכם. לא כן הרשעים שדרכם כסל למו, ידונו בבושה ויסורי חרטה ואבדן, על ידי גילוי זה עצמו – המה ראו כן תמרו, נבהלו נחפזו.

'יצא אדם לפעלו – יצאו צדיקים לקבל שכרן. ולעבודתו עדי ערב – במי שהשלים עבודתו עד ערב' כמו שאמרו (בעירובין סה). 'אנן פועלי דיממי אנן'. (כ'שכיר-יום' דוקא ולא כ'קבלן' – שאין עבודתנו נערכת אלא לפי הפעולה והיגיעה, לא לפי התוצאות, כנודע).

'חומץ בן יין'. הכוונה [כדרך שאמרו בחולין קה. לענין אכילת חלב אחר בשר] שאינו מתנהג בחסידות כמנהג אביו; אביך היה משתדל להחיות את ישראל, שביטל מעליהם כמה גזרות רעות אע"פ שהיו חייבים בדין, ואתה עושה להיפך, מוסרם להריגה. והשיב לו: כל עשיותי לטובת ישראל שהרי קוצים אני מכלה מן הכרם. [השיבו לפי סגנונו: 'חומץ בן יין' – אדרבה, בכך שאני מכלה את הקוצים מן הכרם, מונע אני קלקול הענבים והחמצת היין. עפ"י מהרש"א] שידע ורואה אני ברוח הקדש שאבודה מהם הנאה מכל וכל, להם בעצמם ולכל העולם, שהרי כל זמן שרשעים בעולם – חרון אף בעולם (בן יהוידע).
בדרך פשוטה י"ל לפי שרבי יהושע בן קרחה היה רבו של ר' אלעזר בר"ש, כמבואר להלן פד: לכך לא נמנע לכנותו כן, על דרך אמרם 'רוק מרה בתלמידים' ורבות כיו"ב, וכמ"ש בשו"ת חות יאיר קנב.

'שישו בני מעי שישו... מובטח אני בכם שאין רמה ותולעה שולטת בכם...' בענין 'בני מעי', ועמידות בשרו מרקבון וסרחון – נמצאו דברים בספר תקנת השבין (עמ' 100), והנה קיצורם:
בכמה מקומות מבואר שבעוון שפיכות דמים בית המקדש חרב ושכינה מסתלקת, כהורג נפש שפסול לנשיאת כפים ולעבודה, וכדברי הכתוב 'למה לי רוב זבחיכם... ידיכם דמים מלאו'. וכמו בציבור כולו, כן הוא בכל יחיד, בחטאו.

וכן לענין מה שאמרו שאכילת אדם קדוש נחשבת כקרבן, ודאי צריך שיהא גופו מוכן להשראת שכינה, שאז יוכל להדמות לקרבנות שבבית המקדש. וזה מה שאמרו (בתענית יא) שיראה כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו ועל ידי כן אסור להתענות, שכאשר קדושת האכילה כקרבן, הרי הוא כמבטל קרבנות

מעל מזבח ה'. ומי שיש בו פגם של שפיכות דמים, הגורם לסילוק שכינה, ודאי שאין שרוי בתוך מעיו. וזהו שאמר 'שישו בני מעי', שכשנתברר שאין בידו עון שפיכות דמים, יוכל להיות קדוש תוך מעיו וכל אכילתו כקרבנות, וממאכלו מתהוה חלבו ובשרו, והרי במקדש לא הסריח בשר הקודש מעולם, וזה אפילו בחלקן של הכהנים, כל שכן בקרבן עצמו, וכ"ש בבשר האדם הקדוש שמעיו הן במקום המזבח, וגידול בשרו מאכילה קדושה כקרבן, שאין אליו שייכות לסרחון כלל.

(וע' לו עוד, ל'כחן הגדול' מלובלין, בספרו מחשבות חרוץ (ט, עמ' 79; יט, עמ' 165) על עניני אכילה ומותרות, ועל מה שאמרו ש'אפילו סעודת שלמה בשעתו' אינה מספקת לבני אברהם יצחק ויעקב).

*

'יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו' –

'אל יתמה האדם אם יראה רשעים מתרבים בעולם והולכים ומתגדלים בכל יום, כי ידע שהש"י הוא בעל הכרם, וכמו שאמרו (בב"מ פג: ע"ן שם), ויודע טיבו של כרם יותר ממנו ומתקן צרכיו בכל עת ורגע.

והנה רז"ל אמרו (סנהדרין צח.) שבן דוד אפשר שיבא בדור שכולו חייב, דיעמיד מלך קשה כהמן שישובו בתשובה, והרי אמרו ז"ל איזה דור חביב מכל הדורות, זה דור המדבר מפני שזכו לקבלת תורה, וכן על דורו של שלמה המלך ע"ה אמרו (מועד קטן ט.) שנתבשרו לחיי עולם הבא מפני שזכו לבנין בית המקדש, ואין צריך לומר דורו של משיח ודאי יהיה חביב, ואפשר שיהיה כולו חייב ויתהפכו לדור חביב על ידי שהש"י יביאם לתשובה, ועל כרחק ששרש נשמתם ממקום גבוה יותר מכל הדורות.

דבאמת כל חטאי ישראל אינם בעצם, רק המשילום רז"ל (סנהדרין מד.) לאסא דקאי ביני חילפי, ולכן הם היסורים על ידי החטא, שהחוח עוקצה, אבל כשישרפו החוחים שסביבות, תשאר השושנה בשלימותה (יעוין בויק"ר כג), ואדרבה שושנה שבין החוחים חשובה יותר, כמו שאמרו (זהר ח"ב קפט:) [ואתאן למאן דאמר בעלי תשובה עדיפין], ותשובה אפשר שיהיה ברגע אחד כדמוכח בפרק שני דקידושין (מט:) ואנו מבקשים 'השיבנו ה' אליך ונשובה' (איכה ה.) רק הש"י צווח (מלאכי ג) 'שובו אלי ואשובה אליכם' (סוף איכה רבתי), ומסתמא בדור שכולו חייב על כרחק שיהיה אז דידן נצח, וכשהש"י ירצה הרי ברגע אחד יכלו כל הקוצים הסובבים, ויהיה הכל כרצונו ויתגלה שגם מה שקודם היה הכל לצורך (צדקת הצדיק נב).

דף פד

'הוה עייל בקרא דתורי בנייהו ולא הוה נגעה בהו'. אפשר לשון גוזמא הוא. וכן לעיל 'הוה מפקי מינה דיקולי דיקולי דתרבא' – לתאר ולהפליג ריבוי עצום מאד (בן יהודע).

'אמרו לה: שלהן גדול משלנו – כל שכן? ...'. מתחילה סתרו טענתה מצד המציאות, והוכיחו לה שהיא טועה בעיקר הנחתה שאי אפשר להתעבר, כי הלא שלהן גדול משלנו וכיצד נתעברו וילדו. ומשתמחה על כך 'כל שכן' הסבירו לה טעם הדבר; אם משום 'כאיש גבורתו' או 'אהבה דוחקת את הבשר' (וצוה הכהן – מובא באמרי פנחס (השלם) לקוטי הש"ס; חרושי אגדות מהר"ל. וע' חכמת שלמה).